

מחלוקת קרח ועדתו*

ראשי פרקים

מבוא

- א. חלוקת הסיפור
 - ב. הצגת הבעיות
 - ג. הטענות
 - ד. ההתמודדות המילולית
 - ה. המבחנים והעונשים
- נספח: מוטיב התשובה בחז"ל - מקורות

מבוא

סיפור פרשת קרח הינו סיפור מסובך בפשוטו של מקרא. שאלות רבות מתעוררות עם קריאתו, קיימים בו מעברים חדים מנושא לנושא וערכוב של מעשים שונים המקשים על הבנתו.

נושא הסיפור, לכאורה, הינו המרד במשה ומיגורו. סיפורנו מתאר כיצד קמה קבוצה של אנשים, הממאנת להכיר במשה כמנהיגה, ולאחר מכן מצליח משה על ידי ניסים להעניש את אותה הקבוצה, ובכך לדכא את המרד. במקרא אנו מוצאים כמה סיפורים נוספים בהם נביא מגן על עצמו או על תפקידו באמצעות ניסים קטלניים: אליהו היה צריך להתמודד עם רצון אחזיהו בן אחאב להורגו (מל"ב א), ושרף את שליחיו שניסו להביאו; אלישע התמודד עם נערים שערערו על שליחותו או על מעשיו (מל"ב ב), באמצעות דוכים שביקעו מהם ארבעים ושניים ילדים. גם מנהיגים שאינם נביאים מתמודדים עם מרידות ע"י מיגורם עד כמה שאפשר מבעוד מועד; דוגמא קיצונית לכך היא יהוא בן נמשי שמשמיד כל זכר לבית אחאב כדי לדכא מראש כל ניסיון מרד. בנוסף לסיפורי המקרא, ידועים לנו סיפורים רבים לאורך ההיסטוריה האנושית בהם השתמשו מנהיגים בכוחם כדי לדכא באופן אלים אפילו ניצני מרד בלבד.

האם גם נושא הסיפור שלנו הינו דיכוי אלים של מרד? האם גם סיפור זה בא לפאר את יכולת ההתמודדות העל-טבעית של הנביא, המאפשרת לו להרע למתנגדיו?

* ניסוח הכותרת נעשה עפ"י המשנה באבות, פ"ה מ"ז. לקמן נראה עד כמה דייקו חז"ל בלשונם.

א. חלוקת הסיפור

הסיפור כולו משתרע על פני שני פרקים – טז ו-יז. פרק יח אמנם מהווה המשך והפקת לקחים מהסיפור, אך הוא איננו חלק מהסיפור. דומה שאף בסיפור עצמו ניתן להבחין בין העיקר, המתאר את המרד עצמו, ואת סיומו, לבין החלק המספר על דברים שאירעו בעקבות המרד. נראה שצדק הפעם מחלק הפרקים, כאשר קבע את עיקרו של הסיפור בפרק אחד – פרק טז, ואת המאורעות שבעקבותיו בפרק יז, ועל כן אף אנו נרשה לעצמנו לדון בפרק טז כיחידה ספרותית עצמאית.

ניתן לחלק את הסיפור (פרק טז) לשני חלקים, המתפצלים אף הם לשני חלקים:
התמודדות מילולית:

א-ד – הטענות
ה-טו – תגובתו המילולית של משה

התמודדות מעשית:

טז-ל – הצבת המבחנים (המחנות ובליעת האדמה)
לא-לה – העונשים

ב. העגת הבעיות**

נציג תחילה כמה שאלות-פשט העולות עם קריאת הסיפור:

א. הצעת משה למבחן המחנות נכפלה. בפעם הראשונה היא מופיעה בפסוק ו ופעם נוספת בפסוק יז, ויש להסביר כפילות זו. כמו כן יש להסביר מדוע הוקדמה ההצעה הראשונה למבחן המחנות לשלב ההתמודדות המילולית (חלקו הראשון של הסיפור). שלכאורה עדיין אינו עוסק במבחנים מעשיים, אלא בנסיונות שכנוע מילוליים בלבד.

ב. בתיאור המבחנים (חלקו השלישי של הסיפור) עורבבו הסיפורים. הסיפור מתחיל כביצוע מבחן המחנות עם קרח ועדתו, נקטע באמצע מבלי שנדע את סופו (פסוק יט), ועובר פתאום למבחן הבליעה מול דתן ואבירם (פסוקים כג-לג); רק בסופו חוזר הסיפור לתאר את מבחן המחנות (פסוק לה).

ג. בפסוק יז אומר משה: "ויקחו איש מחנתו, ונתתם עליהם קטרת, והקרבתם...". בפסוק הבא מתואר: "ויקחו איש מחנתו, ונתנו עליהם אש, וישמימו עליהם קטרת". פעולת הקרבת המחנות עצמה נעדרת לגמרי מן הסיפור, אעפ"י שברור שהיא בוצעה בסופו של דבר, שהרי בפסוק האחרון של הפרק נאמר "מקריבי הקטרת".

ד. בכל הפרק מוזכר אהרן לצד משה: "ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אליהם" (א), "ויעמדו פתח אהל מועד וימשה ואהרן" (ב), "וינדבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר" (ג) ועוד. באמצע המבחנים נעלם אהרן מן התמונה; הדיבור בפסוק כג הוא למשה בלבד וכן כל המעשים שבאים בעקבותיו.

** חלק מהבעיות שהועלו כאן (ועוד בעיות נוספות) גרמו לקוראי תנ"ך שאינם נמנים על לומדי בית המדרש להגיע למסקנות מרחיקות לכת באשר למבנה הסיפור ובאשר למרכיביו השונים. דרך הפיתרון שתוצג במאמר זה מהווה אלטרנטיבה המלמדת שהסיפור עשוי מקשה אחת, וממילא כולו – כל כולו – ניתן מרועה אחד.

ג. הטענות

"נִיַקְהָלוּ עַל מִשָּׁה וְעַל אֶהְרֹן" (א). המורדים נקהלים יחד על משה ועל אהרן, וכדי להכין את טענותיהם, יש לבדוד כל גורם ולראות מה בדיוק מפריע לו. הגורמים המורדים הם קרח, דתן ואבירם (און בן פלת אינו מופיע יותר בהמשך) ומאתיים וחמישים האנשים (כנראה מכל שבטי ישראל).

הפשוטה ביותר היא טענת דתן ואבירם: "הִמָּעַט פִּי הֶעֱלִיתֵנוּ מֵאֶרֶץ זְבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ לְהִמְיִתֵנוּ בַּמִּדְבָּר, כִּי תִשְׁתַּבֵּר עֲלֵינוּ גַם הַשִּׁתְּבֵר" (ב). בדבריהם הם מתלוננים על כך שמשה הוציא את ישראל ממצרים, ובעקבות כך מתלוננים על שררת משה. מפסוקים כז-כט רואים שהם פקפקו בשליחות משה בכלל ולא רק בשררתו.

בהמשך הפרשה מופיע מבחן המטות, המוכיח את בחירתו של שבט לוי על ידי פריחת מטהו. ה' אומר למשה (י. ט): "וְנִקְשַׁתִּי מֵעַלֵי אֵת תְּלֹנוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" ובהמשך (כח): "וְחִבַּל תְּלֹנוֹתֵם מֵעַלֵי". משמע מפסוקים אלו, שהיה במרד ערעור על בחירתו של שבט לוי. בכל הסיפור לא שמענו במפורש על ערעור זה, אך ברור שהמערערים על כך היו מאתיים וחמישים האנשים, שהרי דתן ואבירם ערערו על משה בלבד, וקרח עצמו לוי היה. אמנם, אין בסיפור ציטוט של דברי מאתיים וחמישים האנשים, וגם לא התמודדות ישירה של משה עימם – כזו שעשויה להבהיר את טענתם שכנראה נבלעת בטענות מנהיגיהם¹ – אולם מהמשך הסיפור מובן שטענתם היתה על בחירת שבט לוי כולו, וכמובן על בחירת אהרן כחלק ממנה.

קרח מערער על בחירתו של אהרן לכהן. טענתו מתפרשת בדבריו של משה בפסוקים י-יא: "וּבִקְשַׁתֶּם גַּם כְּהֵנָה... וְאֶהְרֹן מִה הוּא פִּי תִלְוֵנוּ (קרי: תְּלִינוּ) עֲלֵינוּ".

יש כאן, אם כן, קואליציה המורכבת משלושה גורמים שלכל אחד מהם טענה אחרת. בתחילה הם נקהלים ואומרים משפט כללי שאינו מתאר בפירוט שום תלונה, אלא מהוה מעין "הסכם קואליציוני", שכולל את המכנה המשותף הכללי: "כִּי כָל הָעֵדָה כָּלָם קָדְשִׁים...".^(א) הוא משפט שמוסכם גם על קרח וגם על עדתו, שהרי זוהי אמירה חיובית שכרדי מתכוונת לקנטר, אך אינה מפרשת את מה היא מקנטרת. ישנה כאן קביעה כללית, שאפילו משה יכול להסכים עימה כשלעצמה, אלא שמדבריהם משמע שהם באים לערער דרכה על עצם מדרגות הקדושה. המסקנות ממשפט זה יכולות להיות ערעור על בחירתם של אנשים פרטיים, או ערעור על בחירתו של שבט שלם, אולם את המסקנות הם ככוונה לא מציגים, כי על כך ישנם חילוקי דעות ביניהם, ואילו הם מחפשים את המשותף. "וּמְדַוֵּעַ תִּתְּנָשְׂאוּ" (בב) (בלשון רבים על משה ועל אהרן) אף הוא משפט המוסכם על כולם, אם כי כל אחד מתלונן על בעיה אחרת. נראה, אם כן, שיש בהצגת הטענות ניסיון לחפות על חילוקי הדעות בין הנקהלים ולהדגיש את השוה, כדי להצליח כיחד².

1 יעויין רמב"ן, פסוק כא.

2 יש לדון בשאלה האם היו בהתקהלות זו גם דתן ואבירם. הפעלים של שני הפסוקים הראשונים הינם "נִיַקְהָ", "נִיַקְמוּ", ובהם אכן מופיעים במפורש דתן ואבירם – אולם יתכן שלא כל המופיעים בפסוקים אלו נכללים בפסוק השלישי המתאר את ההתקהלות; ואכן, יש רגליים לומר שההתקהלות אינה כוללת את דתן ואבירם, שהרי לקמן בפסוק יב שולח משה לקרוא להם, ומשמע שלא היו באותה התקהלות משום שסרכו להידבר עם משה.

ד. ההתמודדות המילולית

ראינו לעיל, שהצעת מבחן המחטה מופיעה פעמיים – בחלק המילולי של הסיפור ובחלקו המעשי. נשווה את שתי ההצעות, ועפ"י ההבדלים ננסה להסביר את הכפילות³:

פסוקים ו-ז	פסוקים טז-יז ⁴
קחו לכם מחתות	וקחו איש מחתתו
קרח וְקָל עֲדָתוֹ	חֲמִשִּׁים וּמֵאֵתִים מַחֲתֹת וְאֶתָּה וְאֶהְרֹן אִישׁ מַחֲתָתוֹ
וּתְנוּ בָהֶן אֵשׁ	_____
וְשִׂימוּ עֲלֵיהֶן קֶטֶרֶת	וּנְתַתֶּם עֲלֵיהֶם קֶטֶרֶת
לפני ה'	וְהִקְרַבְתֶּם לִפְנֵי ה' אִישׁ מַחֲתָתוֹ
מִתָּר	מִתָּר (טז)
וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' הוּא הַקָּדוֹשׁ	_____

הרמב"ן (פסוק טז) עמד על כך שבהצעה השניה הוזכר אהרן בין הנבכחים, מה שאין כן בראשונה. לדעתו, בהצעה הראשונה לא היה אהרן אמור להיות בין הנבכחים כלל, והמבחן עסק בשאלה האם מחתות קרח ועדתו תתקבלנה. קרח ועדתו טענו שהמבחן אינו צורך כשאהרן עצמו אינו ניגש אליו – שהרי גם אם יוכח שבהם לא בחר ה', עדיין אין זה אומר שבאהרן הוא בחר. בעקבות הכדל זה מסיק הרמב"ן, שכפילות ההצעות נובעת מכך שהצעתו הראשונה של משה לא התקבלה, ולכן הציע הצעה משופרת בפעם השניה – הצעה שאכן התקבלה על דעת המורדים.

את טענת הרמב"ן ניתן להוכיח באמצעות עיון מדויק בסדר הדוכרים בהתמודדות המילולית. פסוק ה פותח בדברי משה, המשתרעים עד סוף פסוק ז, ולאחריהם אנו מצפים לתגובת קרח ועדתו. פסוק ח פותח שוב בדברי משה, ואין באמצע כל תגובה או תשובה מילולית של קרח ועדתו. במקרים כאלו יש לומר, שהתגובה לדברי משה הראשונים איננה מילולית אלא שתיקה רועמת ועיוות פנים, שעניינם אי-הסכמה. אשר על כן, משנה משה את ההצעה הראשונית באופן שתתקבל על דעת הנקהלים, ואכן ההצעה השניה זוכה להסכמה מיידית – "ויקחו איש מחתתו".

ננסה לקבל את גישתו העקרונית של הרמב"ן, שאכן יש כאן שתי הצעות שונות, וההצעה השניה נובעת מכך שההצעה הראשונה לא התקבלה. ברם, לעומת הרמב"ן שהסביר את אי-קבלת ההצעה הראשונה בהכדל היחיד שעליו עמד, ננסה אנחנו לעמוד על הבדלים נוספים בין ההצעות, וממילא להסביר באופן רחב יותר את אי-קבלת ההצעה הראשונה.

נראה, שמשה פעל על-פי תוכנית שיטתית ומתוחכמת שנועדה לעצור את המרד עוד בראשיתו; הוא נוקט בטקטיקה המנסה לפלג את קרח מעדתו. ראינו לעיל, שבהעלאת

3 ההבדלים המודגשים הם אלו שיוסברו להלן, אם כי ישנם נוספים.

4 מצוטטים שלא לפי הסדר.

טענות הנקהלים השונים, היתה התעלמות מחילוקי הדעות שביניהם ורק השוה הודגש על מנת להצליח במרד. משה מנסה לעשות את ההיפך, דהיינו להעמיק את הפערים ביניהם, ובכך לפלגם ולבטל את המרד. שיטתו של משה היא של 'הפרד ומשול', והיא נועדה לגרום לפיצול המורדים על ידי גרימת מחלוקת ביניהם⁵. מאחר שערעור עדת קרח הוא על בחירת כל שבט לוי, שקרח כלול בו כמו משה, מנסה משה להעמיד את עצמו ואת קרח באותו צד מול מאתיים וחמישים האנשים המערערים, ככיכול, גם עליו וגם על קרח.

כיצד מנסה משה להשיג את מטרותו?

לעומת ההצעה הראשונה, בה נאמר: "קחו לְכֶם מִחַתּוֹת קֶרֶחַ וְכָל עֲדָתוֹ", בהצעה השנייה נאמר: "וּקְחוּ אִישׁ מִחַתּוֹתָיו... חֲמִשִּׁים וּמֵאָתַיִם מִחַתּוֹת". לכאורה לא מובן, מה בא משה להשמיעם במילים "חֲמִשִּׁים וּמֵאָתַיִם מִחַתּוֹת". וכי לא ידעו קרח ועדתו כמה אנשים נקהלו? יתר על כן יש לשאול, מדוע ארבע פעמים חוזרת התורה בהצעה השנייה ובתיאור ביצועה (פסוקים ט-יז) על הביטוי "אִישׁ מִחַתּוֹתָיו", שאינו מופיע כלל בהצעה הראשונה – חזרה הנראית לכאורה מיותרת.

מקובל לחשוב⁶ שבהצעה הראשונה דובר על כך שיהיו מאתיים חמישים ואחת מחתות לקרח ועדתו, ואילו בהצעה השנייה נוספה מחתתו של אהרן, כדברי הרמב"ן. נראה לומר, בעקבות השוואת ההצעות שערכנו לעיל ובגלל הקשיים שהצגנו, שבהצעה הראשונה לא דובר כלל על מספר רב של מחתות. בהצעה הראשונה נאמר: "קחו לְכֶם מִחַתּוֹת קֶרֶחַ וְכָל עֲדָתוֹ", וניתן לפרש שהכוונה ללקיחת שתי מחתות בלבד (מיעוט רבים שניים) – אחת לקרח ואחת לכל עדתו. הקטורת הינה הסמל של שבט לוי כולו, כדברי משה בברכתו: "וּלְלֵוִי אָמַר... יִשְׂמוּ קְטוֹרֶה בְּאֶפְסָן..." (דברים לג, ח-יא). משה מציע להעמיד במבחן הקטורת את בחירת שבט לוי כולו, כדי לפתור ככיכול בתחילה את תלונתם של מאתיים וחמישים האנשים שערערו על כך, ולא את תלונתו של קרח. במבחן זה מציע משה, שקרח הלוי ייצג גם אותו ואת שבט לוי כולו באמצעות מחתתו – לעומת כל בני קהילתו שאינם משבט לוי, שיוצגו במחתה השנייה.

משה רוצה להגיע למצב שבו הסכמת קרח ועדתו להצעה, תגרום לריבים פנימיים סביב ההכנות לעימות הפנימי (שיחדד את הפערים בין הנקהלים). ריבים אלו יגרמו בסופו של

5 "מחלוקת שאינה לשם שמים אין סופה להתקיים... זו מחלוקת קרח וכל עדתו" (אבות פ"ה מ"ז). כבר דייקו הדרשנים במשנה זו, שאין כתוב בה "מחלוקת קרח ומשה" (כמו ברישא – "מחלוקת הלל ושמאי"), אלא "מחלוקת קרח וכל עדתו".
על כך הסביר ר' אלימלך מליז'נסק (בסוף ליקוטי שושנה):

...אם אנו רואים בני אדם כעלי מחלוקת שאין להם התחברות רק להמחלוקת יבערו כולם כאחד, אבל כשאר התחברות לכניהם פירודות וחלוקות, ולא יוכל כל אחד לראות בגדולת חבירו... זה האות שאש התבערה המצה והמריכה אשר תבער בעדתם... וזהו שאמר התנא "זו מחלוקת קרח וכל עדתו"... ונמצא גם ביניהם היו ליבם פרודות וחלוקות, רק נגד משה רבינו היו כולם כעצה רעה לחלוק עליו...

דבריו מתאימים להסברנו על הרכב עדת קרח מגורמים מנוגדים שהמכנה המשותף ביניהם הוא המחלוקת עם משה. את המצב הזה מנסה משה לנצל כדי שהמחלוקת לא תתקיים.

דבר לפירוק ההתאגדות נגד משה. בכך מנסה משה שלא להגיע כלל למבחן עצמו, אלא לפלג את קרח מעדתו כבר בשלב זה, ובכך לעצור את המרד.

קרח ועדתו מבינים מה עומד מאחורי הצעתו של משה, ולכן מסרבים לה'. לכן בהצעה השנייה, לעומת קודמתה, אכן מדובר על כך שכל הנקהלים יקחו מחתות, וכך יתבצע המבחן. עכשיו מובן היטב מדוע טורח משה להדגיש בהצעה השנייה כמה פעמים את הביטוי "איש מחתתו" שפירושו מחתה לכל אחד מעדת קרח, שהרי זהו עיקר החידוש בהצעה זו – חידוש האמור לגרום להסכמת הנקהלים. כמו כן, מובן מדוע מדגיש משה בהצעה השנייה "חמשים ומאתים מחתת", הדגשה שהיתה נראית לנו קודם מיותרת, אך עכשיו נראה כי היא חשובה מאד בהיותה תמצית ההבדל בין ההצעות והגורמת לקבלת השניה מביניהן.

עתה מוסבר גם הבדל נוסף בין ההצעות. משה איננו אומר לקרח ועדתו בהצעתו הראשונה שיקריבו את הקטרת (כמו בהצעה השנייה, שבה נאמר: "והקרבתם לפני ה'"). הוא מדבר על הכנות להקרבה שתתבצענה על ידי שתי הקבוצות (היינו הלויים בראשות קרח והישראלים), כאשר ה' יבחר לאחר ההכנות את הקדוש. אין משה מסביר כיצד ה' יגלה במי בחר, וניתן לפרש שאין כאן כוונה למותו של מי שלא יבחר.

בפסוק נאמר: "בְּקֶרֶב יָדַע ה' אֶת אֲשֶׁר לוֹ וְאֶת הַקָּדוֹשׁ וְהַקָּרִיב אֵלָיו וְאֵת אֲשֶׁר יִבְחַר בוֹ יִקְרִיב אֵלָיו". "והקריב אליו" – נושא המשפט איננו בהכרח ה' (כלומר שה' יקריב אל עצמו את הקדוש), וניתן להציע שהנושא הוא הנבחר. ה' יבחר את אשר לו ויודיע על כך באופן כלשהו (שלא נאמר בפסוק), והנבחר הוא זה שיקריב אליו בסופו של דבר את הקטורת שהכין מראש. כל זה לעומת ההצעה השנייה, שלפיה כל האנשים יקחו מחתות ויקריבו אותם בפועל, ואז לכולם ברור שאחד יחיה וכולם ימותו כבני אהרן שהקריבו אש זרה ומתו. לכן בהצעה השנייה לא כתוב "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' הוּא הַקָּדוֹשׁ" (n); שם לא תהיה בחירת הקדוש, אלא מותו של מי שאינו קדוש, והעז לגשת אל הקדוש ולהקריב.

לפי זה, הצעתו הראשונה של משה איננה קשורה כלל לכוונות מעשיות של דיכוי המורדים על ידי המתתם. הצעתו היא ששתי המחתות יהיו מוכנות להקרבה, ואז ה' יודיע באיזו שהיא דרך מיהו הקדוש שיקריב את מחתתו. לא זו בלבד שאין כאן רצון להמית את המורד שלא יבחר, אלא שכפי שהסברנו, כוונתו הנסתרת של משה היא שלא להגיע למבחן כלל, אלא לגרום להשתקת המרד על ידי פילוג מרכיביו.

על פי הסבר זה, ניתן לפתור את שתי הבעיות הראשונות שהוצגו לעיל (פרק ב). מובן מדוע נכפלה הצעת המחתות, שהרי אלו שתי הצעות שונות שהבדלים משמעותיים ביותר קיימים בין שתיהן – הבדלים שגרמו למורדים לסרב להצעה הראשונה ולהסכים לשנייה. כמו כן, מובן היטב מדוע הצעת המבחן הראשונה מופיעה תוך כדי ההתמודדות המילולית ולא תוך כדי ההתמודדות המעשית, שהרי הצעה זו היא בעלת כוונות טקטיות ונְכַחְנִיּוֹת גרידא, ואין בהעלאתה כוונה למימושה המעשי.

לסיכום, הצעת משה הראשונה מדברת על העמדה למבחן את בחירת שבט לוי כולו בעקבות תלונת מאתיים וחמשים האנשים. לפי הצעה זאת, משה וקרח מיוצגים במחתה אחת כלויים ועדת קרח מיוצגת במחתה אחרת כמתנגדי הלויים. כל זה לעומת הפעם השנייה

שבה מודגש: "וַקָּחוּ אִישׁ מִחֶמְתּוֹ... וְהִקְרַבְתֶּם לִפְנֵי ה' אִישׁ מִחֶמְתּוֹ הַמְּשִׁים וְהַמְּאִתִּים מִחֶמְתּוֹ, וְאֶתֶּה וְאֶהָרֵן אִישׁ מִחֶמְתּוֹ".

בהצעה הראשונה שתי המחנות אמורות להיות מוכנות להקרבה, אך עדיין לא להיקרב עד אשר יודיע ה' במי בחר, והוא זה שיקריב; ואילו לפי ההצעה השנייה אמורים כל המתמודדים להקריב את המחנות בפועל.

קרח ועדתו מכינים את התחכום שבהצעת משה. הם מכינים שההצעה איננה משרתת את מטרתם כנגד משה, וכל כוונתה לזרוע פילוג בעדת המורדים וכך לבטל את המרד, ועל כן הם מסרבים לה בשתיקה רועמת. משה קולט תגובה זו, ולכן מגסה להמשיך באותה הדרך המילולית, אך הפעם לא בצורה מתוחכמת אלא בדיבור ברור וגלוי.

טקטיקה זו, של ניסיון פילוג קרח מעדתו, מבארת גם מדוע פונה משה בכל דבריו בהמשך לקרח בלבד, אעפ"י שכל עדתו נמצאת עימו. משה בכוונה מתמודד עם טענתו של קרח בלבד, כדי לפלגו מעדתו. לשם כך הוא מרחיב בתפקידיו החשובים של קרח כלוי, שהרי על תפקידים אלו עצמם מערערת עדתו.

משה אומר: "הַמַּעַט מִכֶּם פִּי הַבְּדִיל אֶ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶתְכֶם מֵעֵדַת יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב אֶתְכֶם אֵלָיו, לַעֲבֹד אֶת עֲבֹדַת מִשְׁפַּח ה' וְלַעֲמֹד לִפְנֵי הַעֲדָה לְשִׁרְתָּם. וַיִּקְרַב אֶתְךָ...". הוא מזכיר את בחירת שבט לוי כרוצה לומר לקרח, שכיון שהוא מודה בבחירה זו, לעומת עדתו המתנגדת לה, משמע שהוא מקבל באופן עקרוני את אמיתת הקביעה האלוקית בענין המדרגות הקיימות בעם ישראל, ואם כן צריך הוא להודות בבחירת ה' הנהוגה.

קרח מבין את נסיונו של משה, ולכן איננו מגיב כלל על דבריו. משה מבין שנסיונו לפתור את המרד בדרך של שכנוע נכשל, ועל כן הוא מסכם את הדיון באמרו: "לָכֵן אֶתֶּה וְכָל עֲדֹתֶךָ הַנֹּעְדִים עָלַי ה'...". הוא מבהיר להם שאין הם חולקים רק על אהרן, אלא על ה'. בכך נקלע ניסיון ההידברות עם קרח למבוי סתום.

משה שולח לקרוא לרתן ואבירים, אך גם ניסיון ההידברות עימם נכשל, שהרי הם לא מוכנים אפילו לבוא ולהידבר. בליט ברירה נאלץ משה לעבור לחלק השני שבסיפורנו, המעשי יותר – חלק המבחנים.

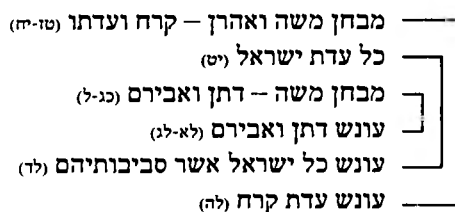
ה. המבחנים והעונשים

בשני מבחנים עוסק הסיפור – הקטורת והבליעה. ראשית יש לדון במשמעותם של המבחנים. מבחן הקטורת הינו דבר מוכר מהעבר. נדב ואביהוא מתו בהקריבם מחנות קטורת עם אש זרה, ומוכן מדוע נבחרה הקטורת כאבן הבוחן בויכוח.

מהי משמעותו של מבחן הבליעה? נראה שלצורך כך יש להיעזר בסיפור בליעה אחר בתורה – בליעת מטה אהרן את מטותם של החרטומים (שמות 17, ח-יג). גם שם היה פקפוק בשליחותו של משה. נס הפיכת המטה לתנין אינו משכנע את פרעה ועבדיו, מאחר שאף החרטומים עושים כן בלטיהם. מטות החרטומים מהוים גורם המערער על שליחותו של משה, ועל כן מטה אהרן המייצג את משה, בולע אותם. בליעה מסמלת העלמה מוחלטת וניצחון שאינו ניתן לחזרה (גם כביטוי השגור בלשוננו), ולכן נעשה הנס מול פרעה

דווקא באופן הזה⁸. אף אצלנו הבליעה מבטלת את מי שמערער על שליחות משה, ולכן עונשם של דתן ואבירים היה דווקא בליעה, קרי סילוק מלא מהתמונה ע"י האדמה שעושה את דברי משה, ובכך מייצגת אותו.

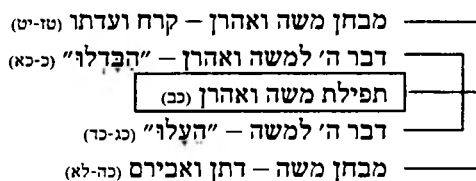
ראינו לעיל (פרק ב, בעיה ב) שבחלק זה של הסיפור עורכבו הסיפורים, דהיינו ההתמודדות עם קרח ועדתו וההתמודדות עם דתן ואבירים. אף על פי כן סודרו האירועים במבנה מסודר, העשוי להובילנו לפתרון הבעיה. נציג, אפוא, את מבנה החלק השני של הסיפור:

מבנה הסיפור הינו מבנה סגור. כל התמודדות מורכבת ממבחן ומתוצאותיו שמהוות עונש למורד. הסיפור פותח בהתמודדות עם קרח ועדתו ומסיים בה. כלב הסיפור מופיעה ההתמודדות עם דתן ואבירים. כמו כן רואים שישנו כאן מבחן נוסף, אם כי שולי, לכל ישראל. על משמעות מבחן זה נעמוד בהמשך.

המבנה הנ"ל עוסק בסדר האירועים באופן כללי בחלק ב של הסיפור, אותו הגדרנו בראשית הדברים. נוסף על כך ראינו שם, שחלק זה מתחלק אף הוא לשניים, וחלקו הראשון (טז-ל) עוסק במבחנים עצמם (ולא בעונשים).

ראשית נדון בחלק זה, וגם כאן ננתח את מבנהו:

גם מבנה חלק זה הינו מבנה סגור. תחילתו וסופו הם המבחנים, המהווים לכאורה נושא החלק. במרכז תמונת המבחנים עומדת התפילה, ויש לרדן במשמעות הדבר.

תחילה נכרר מה אירע במרכז חלק זה. תפילת משה ואהרן באה בעקבות דברי ה' בפסוק כא: "הַבְּדִלּוֹ מִתּוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת, וְאַכְלָה אֹתָם כְּרִגְעַ". לא מוכן לכאורה מה ביקש הקב"ה לעשות, ועל מי בדיוק התפללו משה ואהרן ואמרו: "הָאִישׁ אֶחָד יִחַטָּא וְעַל כָּל

8 זוהי גם משמעותה של טביעת המצרים בים סוף, שבה נאמר: "וַיִּשְׁבוּ הַיָּמִים וַיִּכְסּוּ אֶת הָרֶכֶב... לְכָל חֵיל פְּרָעָה..." (שמות יד, כח). זוהי התקיימות נבואת משה על המצרים: "לֹא תִסְפּוּ לְרַאֲתָם עוֹד עַד עוֹלָם" (שם, יג). העלמת המצרים באמצעות הטבעתם (לעומת הריגה המשאירה זכר) פירושה ניצחון מוחלט שאינו ניתן יותר לערעור.

הַעֲבָה תִּקְצָף". המילה "עדה" מופיעה כמה פעמים בסיפור הרחב (כלומר בפרקים טז-יז). לעיתים פירושה הוא עדת קרח, ולעיתים צריך לפרשה במובן רחב יותר. הרמב"ן (פסוק כא) הביא את דעת רבנו חננאל, שהיתה פה אי-הבנה. משה חשב שפירוש המילה "עדה" בדבר ה' בפסוק כא הוא כל בני ישראל שנקהל, ואת כולם רצה הקב"ה לכלות. הקב"ה הבהיר לו שהכוונה לעדת קרח בלבד, כלומר מאתיים וחמישים האנשים שחטאו, ורק הם יכלו.

הרמב"ן דוחה את דברי ר"ח בטענה, שלא יתכן שמשה יטעה כהבנת נבואתו. לכן מפרש הרמב"ן שאכן התכוון הקב"ה להעניש את כל בני ישראל שהקהיל קרח אל פתח אוהל מועד לחזות במבחנים, שהרי כעצם ביאתם לשם הם תומכים (באופן פאסיבי) בטענת קרח. משה ואהרן ביקשו שה' יעניש רק את המסיתים, אעפ"י שגם השאר חטאו.

לפי זה מובן מהו המבחן של ישראל. בעקבות תפילת משה ואהרן, מצטווים ישראל להעלות מעל משכן קרח, דתן ואבירם, כלומר לעזוב את אזור המבחן. מי שיעלה מסביב למשכן המורדים, יוכיח את אמונתו בדברי משה ולא יענש, ואילו מי שישאר שם ראוי לעונש. תפילתם של משה ואהרן הועילה, בסופו של דבר, לא רק להציל את אלו ששמעו ועלו, אלא אפילו את אלו שלא האמינו ונשאר מסביב. ההבדל בין הקבוצות היה שאותם שנשארו הרגישו שראויים הם לעונש, ורק ברגע האחרון הם ניצולים. כך מובן היטב פסוק לד': "וְכָל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר סָבִיבֵיהֶם (אותם שלא עלו מסביב אלא נשארו שם) נָסוּ לְקָלָם, פִּי אָמְרוּ פֶן תִּבְלַעֲנוּ הָאָרֶץ".

עד עתה הסברנו את גרעין סיפור המבחנים שהוא דבר ה' למשה ואהרן, תפילתם ותגובת ה'. כל אלו עסקו במבחן לכלל עדת ישראל. עתה נראה את שלבי המעטפת – מבחן המחתות שכתחילה ומבחן הכליעה שבסוף, שלא ברור מה הגורם למעבר שביניהם. תפילת משה ואהרן מלמדת על אי-רצונם להגיע למימוש המבחנים, שיוכיל בהכרח לענישת המורדים. עיקרון זה עשוי להסביר מדוע עורכבו הסיפורים. בהצגת הבעיות (בעיה ב) תמהנו על כך, שבשעה שמשה ואהרן מוכנים יחד עם קרח ועדתו למבחן הקטורת, המחתות מוכנות להקרבה, וכל בני ישראל באים לפתח אוהל מועד, הולך משה באופן פתאומי, על פי ציווי ה', אל דתן ואבירם.

מבחן הקטורת מזכיר את מבחנה של הסוטה. גם שם יש בחירה בין שניים ע"י ניסיון שיגרום לחיים או למוות. חז"ל אמרו (סוטה י ע"ב) שמעכבים את הסוטה בשתייתה כדי שתודה. בשתי דרכים מנסים לגרום להודאתה; בתחילה מאיימים עליה, ומזכירים לה מה עלול לקרות לה ע"י שתיית המים, ובהמשך מביאים לה מקרים מההיסטוריה של אנשים חשובים שהודו ולא בושו: "יהודה הודה ולא בוש... ראובן הודה ולא בוש...". בתזכורת זו רוצים להראות לה שאם אנשים חשובים יכולים לחזור בהם בלא בוש, אף היא יכולה לעשות כן.

גם במבחן הקטורת אצלנו נוקט משה באותה הדרך. הוא מנסה לעכב את תחילת המבחן, כדי לאפשר לקרח ועדתו לחזור בהם. כדי לגרום לחזרתם אין צורך להזכיר מה יקרה למי שלא צודק, שהרי כולם זוכרים היטב את סיפור נדב ואביהוא. משה מנסה ללכת גם בדרך הנוספת (שראינו במסכת סוטה), דהיינו לגרום לחזרתם על ידי החזרת דתן ואבירם. לכן ברגעים האחרונים לפני מבחן הקטורת, מצטווה משה ללכת אל דתן ואבירם. חז"ל הסבירו צעד זה כאמרם: "מכאן שאין מחזיקין במחלוקת" (סנהדרין קי ע"א). להליכה זו ישנה מטרה כפולה. יש כאן ניסיון אחרון להידבר עם דתן ואבירם ולהחזירם בתשובה,

אעפ"י שהם עצמם לא היו מוכנים לבוא אל משה⁹, וכן ישנו כאן ניסיון להביא את קרח ועדתו לחזור בהם ממבחן המתוות. אם יראו קרח ועדתו את דתן ואבירם חוזרים בהם, שמא יחזרו גם הם. ואולם, אף אם לא יתחרטו דתן ואבירם, יתכן שענשם יבהיר לקרח ועדתו את גורלם הצפוי וכשל כך יחזרו בתשובה, ולא יאבדו נפשות רבות.

ניתן לומר כי קטיעת הסיפור באמצע המבחן של קרח ועדתו והמעבר הפתאומי להתמודדות עם דתן ואבירם הינם ניסיון של החזרה בתשובה לשתי הקבוצות. עתה יש לבחון מה קרה בפועל, דהיינו כיצד התפתחו הדברים בעקבות צעד זה.

בזמן שמשה נעדר מאזור אוהל מועד בגלל הליכתו לדתן ואבירם, נשאר אהרן עם קרח ועדתו, ואינו מתלווה אל משה כדרכו בכל הסיפור. שלוש סיבות לדבר:

א. אין לאהרן סיבה ללכת עם משה לדתן ואבירם, שהרי הם לא ערערו כלל על בחירתו, ורק משה הוא זה שצריך להתמודד עימם.

ב. ישנו חשש שהליכת משה ואהרן ברגע הקובע של מבחן הקטורת תתפרש כניצחון של קרח ועדתו וככריחה מהתמודדות. קרח ועדתו יוכלו לומר שניצחו גם ללא הקרבת המתוות (או לפחות לא הפסידו), שהרי אהרן הלך, וחשש להעמיד את בחירתו במבחן.

ג. דווקא השארת אהרן ללא משה מול קרח ועדתו תיצור ויכוח ענייני יותר. כל טענתם היא שאהרן נבחר ע"י משה בגלל סיבות אישיות, ולא נבחר ע"י הקב"ה מצד עצמו. לפיכך דווקא התמודדות של אהרן לבדו תוכיח לקרח ועדתו שניצחונם של אהרן המעיד על בחירתו איננו תלוי במשה. אהרן יכול לעמוד לבדו, ללא משה, ולנצח בגלל היותו נבחר ע"י ה' מצד עצמו. לכן מן הראוי שמשה יפנה את הזירה וישאירה בידי אהרן לבדו, ובו בזמן ילך להתמודד עם דתן ואבירם.

קרח ועדתו ששים למצב זה, של הישארות אהרן ללא משה. מבחינתם, העדרות משה הינה המצב האידיאלי למבחן הקטורת, שהרי דווקא הם לא ערערו על משה, אלא על בחירת אהרן שהיתה לטענתם מטעם משה. לכן מעוניינים קרח ועדתו להתחיל בהקרבה דווקא עכשיו כשמשה איננו, ואהרן עומד לבדו, כדי להוכיח את טענתם. בשעה שמשה הולך אל אוהל דתן ואבירם ומעוניין לדחות את הקרבת המתוות, כפי שהסברנו (שמא יחזרו בתשובה קרח ועדתו בגלל דתן ואבירם), מנצלים קרח ועדתו את ההזדמנות, ומקריכים את המתוות. בה בשעה, אעפ"י שאין זה זמן המבחן המתוכנן על ידי משה, יוצאת אש מאת ה', ושורפת את עדת קרח.

התורה איננה מתארת את מעשה ההקרבה עצמו ואת העונש שבעקבותיו, שהרי היא צריכה לתאר את מה שקורה בו זמנית במקום אחר – באוהל דתן ואבירם, וזהו סיפור מרכזי יותר, הראוי לפירוט והרחבה (והרי אי אפשר לתאר בטקסט כתוב שני דברים הקורים בו זמנית). על כן, בסיום הסיפור אומרת התורה: "וְאִשׁ יֵצֵא מֵאֵת ה', וְתֹאכַל אֶת הַחֲמִשִּׁים וּמֵאֲתָיִם אִישׁ מִקְרִיבֵי הַקֶּטֶרֶת" (לה). על הקורא להשלים לעצמו את פרט ההקרבה, שאמנם לא סופר בגוף הסיפור עצמו, מהטעם שהסברנו, אך אירע בפועל באותו זמן.

לפי דברינו יוצא, ששני המבחנים נעשו בו זמנית. מבחן הקרבת הקטורת נעשה באוהל מועד על ידי אהרן בדיוק בשעה שמשה ביצע את מבחן הבליעה באהלם של דתן ואבירם.

כל זה כנגד כוונתו הראשונית של משה ליצור מצב בו יתחיל דתן ואבירם, וכך ימנע את מכתן הקטורת בגלל חזרתם בתשובה, או לחילופין בגלל בליעתם.

גם שני העונשים – זה של קרח ועדתו וזה של דתן ואבירם – אירעו בו זמנית. על פי זה ניתן להסביר תופעה לשונית תמוהה בסיפור העונשים. לעומת פסוק לג בו הפעלים 'נִיָּדְדוּ', 'נִתְקַבְּסוּ' ו'נִיָּאֲבְדוּ' כתובים בבניין נִפְעָל (צורה המכונה בדרך כלל ו' ההיפוך), בפסוקים לד-לה נאמר "נסו" ו'נִצְעָה' בבניין פְעַל (שהוא העבר הרגיל היום, אך התריג בלשון המקרא)¹⁰. תופעה זו באה ללמדנו, שאין כאן פעלים המסודרים לפי סדרם הכרונולוגי, דהיינו שקודם אירע עונשם של דתן ואבירם, ורק לאחר מכן עונשם של ישראל ועדת קרח. תפקידם של הפעלים בעבר הרגיל במקרא הינו לתאר עבר רחוק, ואם כן מדגישים שני הפסוקים האחרונים בפרק שהעונשים לא היו אחד אחרי השני, אלא שבאותה שעה שירדו דתן ואבירם חיים שאולה – נסו ישראל, ובו בזמן נשרפה עדת קרח.

גם בפרשת פינחס רואים שהעונשים אירעו בו זמנית. התורה מתארת שם: 'נִתְפַתַּח הָאָרֶץ אֶת פִּיָּהּ, וַתִּבְלַע אֹתָם וְאֶת קִרְחַת הַעֲדָה, בְּאֹכַל הָאֵשׁ אֶת הַמְּשִׁים וּמֵאֲתָיִים אִישׁ וַיִּהְיוּ לְנֶס' (לקמן כו. ז). הביטוי 'בְּאֹכַל הָאֵשׁ' מלמדנו שהבליעה היתה בזמן אכילת האש. בסופו של דבר יצא, שכל מנהיג התמודד עם המתלוננים נגדו. אהרן נשאר באוהל מועד, ומשם הוא מתמודד עם קרח ועדתו שחלקו על בחירתו. בו בזמן הולך משה, ומתמודד עם דתן ואבירם שחלקו על שליחותו.

על פי הבנת ההתרחשויות כפי שהצגנו אותן, ניתן להבין מדוע נעדר תיאור הקרבת הקטורת וכן מדוע לא הלך אהרן עם משה לדתן ואבירם (בעיות ג-ד לעיל). המספר מלווה את משה בדרכו אל דתן ואבירם, ומספר בפרוטרוט את שנעשה באהליהם. מכיון שכך, אין ביכולתו לתאר את הקרבת המחתות שאירעה בו-זמנית מול אהרן (שעליו חלק קרח) ואת עונש השריפה שבא בעקבותיה. אשר על כן, 'נאלץ' המספר להשלים את פרטי ההקרבה והשריפה בסופו של הסיפור בצורת עבר רחוק: 'וַאֲשֶׁר יִצְעָה מֵאֵת ה', וַתֹּאכַל אֶת הַמְּשִׁים וּמֵאֲתָיִים אִישׁ מִקִּרְיַיִךְ הַקֵּטָרֶת'.

עמידתה של התפילה במרכז המבנה מלמדת על חשיבותה לסיפור כולו. דרכו של משה בכל הסיפור היתה להתמודד עם המרד עד כמה שאפשר בצורה מילולית, ולא להגיע לדיכוי והמתת המורדים. הוא מנסה בתחילה להפריד את המורדים בהצעה מתוחכמת – הצעת מכתן שתי המחתות. הוא מנסה לשכנע באופן ישיר את הנקהלים, והוא קורא להידברות את דתן ואבירם שלא נקהלו בתחילה. לאחר כשלוננו בצעדים אלו, הוא מנסה לעכב את תחילת המכתן, כדי לאפשר למורדים לחזור בהם. כדבר ראשון הוא מבקש לדחות את המשך הדיון ליום המחרת כאמרו: 'הֲיִי לְפָנַי ה' אֶתָּה נְהִים וְאַהֲרֹן מִחֵר'.

נראה שהנקהלים אינם מוכנים לכך, והם לוקחים באופן מיידי את המחתות כדי להתחיל במכתן תיכף ומיד. משה מבין את רצונם המיידי להתחיל, והוא מנסה לעכבם למרות זאת. לצורך העניין, הוא הולך לאוהל דתן ואבירם שלא הסכימו לעלות ולהידבר עימו, ועל ידי כך הוא מעוניין להחזיר בתשובה גם אותם וגם את קרח ועדתו בעקבותיהם. גם כאשר נכשל

10 נהוג לומר, שכאשר בא המקרא לתאר רצף פעלים שנעשו זה אחר זה הוא משתמש בכולם בבניין נִפְעָל, לדוגמא: 'וַיִּיאֲכַל נִיֶּשֶׁת וְנִקְמָן וְנָלַךְ' (בראשית כה, לד). לעומת זאת, כאשר תוך כדי רצף הפעלים מופיע פועל שהתרחש כבר קודם רצף זה הוא יבוא בבניין פְעַל, לדוגמא: 'וַיִּצֵל אֲבָרָם... וַיִּלָּךְ לְמִסְעָיו... אֲשֶׁר יִצֵּא שָׁם קְרָאשָׁנָה. וַיִּקְרָא שָׁם...' (שם יג, א-ד). עיקרון זה נאמר גם ע"י רש"י בבראשית ד, א.

משה בניסיונותיו, הוא מתפלל להצלת עדת בני ישראל שהקהיל קרח, משום שלדעתו הם אינם מהווים את עיקר המרד אלא רק נגררים. משה איננו פועל כמנהיג המגן על עצמו, על כבודו ועל משרתו, ובשל כך פוגע בכל אדם שקשור ולו במעט למרד – אלא מתפלל על אותם שמתפתים ונגררים. הוא שואף להחזיר בתשובה את המורדים עצמם, ואיננו מעוניין לנקוט בדרך של חיסול.

נראה, כי התפילה המופיעה במרכז וניסיון ההחזרה בתשובה המופיע לאורך כל הסיפור – ומשמש גורם מרכזי ומשמעותי הפותר כמה בעיות, כפי שראינו – משנים את נושא הסיפור כולו. אין הסיפור עוסק בדיכוי קטלני של המרד על ידי משה רבנו. אין סיפורנו דומה לסיפור אליהו ומלאכי אחזיהו או לסיפור אלישע והנערים, שהזכרנו בראשית הדברים כמקבילות לכאורה לסיפורנו. נושא של סיפורנו איננו המרד ומיגורו בלבד. נושא הסיפור והמסר שבו הם התמודדותו המיוחדת של משה איש האלוקים, הענו מכל האדם, עם מורדים רשעים הרוצים ברעתו. התמודדות זו מנותקת לגמרי ממניעים אישיים, היא מלאה אהבה, ונובעת מרצון כן לפתור את הבעיות בדרכי נועם.

נספח: מוטיב התשובה בחז"ל – מקורות

לפני המרד:

סנהדרין קט ע"ב – "און בן פלת אשתו הצילתו..."

תוך כרי המרד:

"נִיָּקָם מֹשֶׁה נִיָּלַךְ אֶל דָּתָן וְאָבִירָם" (כה):

סנהדרין קי ע"א – "מכאן שאין מחזיקין במחלוקת".

רש"י שם – "שמחל על כבודו והוא עצמו הלך לבטל מחלוקת".

מהרש"א שם – "הלך משה בעצמו אליהם לדבר עמם דברי ריצוי, אולי ישוּבו עור..."

בני קרח:

מדרש אגדה¹¹ על הפסוק לקמן כו, יא: "וּבְנֵי קִרַח לֹא מָתוּ" – "לכך נאמר פרשה זו, להודיע כח התשובה. שבני קרח בתחילה היו עם אביהם, ולבסוף הרהרו כולם לעשות תשובה והצילם הקב"ה, ונתבצר להם מקום בגיהנום..."

לאחר המרד:

סנהדרין קי ע"א – "ושמעית דהוו (בלועי קרח) קאמרי: 'משה אמת ותורתו אמת והן בדאים'..."

שם קח ע"א – "ר' אליעזר אומר: עליהם (עדת קרח) הוא אומר: 'ה' מְמִית וּמְחַיֶּה, מוֹרִיד שְׂאוֹל נִיָּעַל' (שמ"א ב.ו.)..."